

De 'Oudste Kerk' van Charlois, ca. 1467 - 1660

Een opzienbarende ontdekking... Tenminste..., dat had het moeten zijn. In het kader van de voorbereidingen op de restauratie van de Oude Kerk rapporteerde de heer Hoek van de afdeling Grondmechanisatie van de gemeente Rotterdam mei 1961 aan de Restauratiecommissie dat de grond onder de Oude Kerk tot op 8 meter was gecontroleerd. Daarbij was gebleken dat er onder de Oude Kerk een kleilaag ligt van 21/2 meter dik en dat "het niet onmogelijk was dat op dezelfde plaats een middeleeuwse kerk heeft gestaan." Hoe opzienbarend met name die laatste mededeling ook bedoeld was, ze maakte op de leden van de commissie bar weinig indruk. Het was immers hen allen en in Charlois zelfs algemeen bekend dát er op de plaats van de Oude Kerk een middeleeuwse voorganger had gestaan. Daarvoor had niet zo diep gegraven behoeven te worden, want dit had met veel minder moeite ook wel uit de voorhanden kennis omtrent de geschiedenis van het kerkgebouw opgediept kunnen worden. Wat over de vroegste geschiedenis van de Oude Kerk bekend is.

Op 24 april 1460 schonk Karel van Bourgondië (oftewel 'Karel de Stoute') het land van de 'Ryderwaert' ter bedijking en ten gebruike aan baron Jan, heer van Auxi, Adriaen van Borsele, heer van Brigdamme en heer Willem van Countay. Nog diezelfde dag droegen deze heren hun verkregen rechten over aan hun "geminde vrienden" Mathys de Buyser, Ysbrant Uyttenhage en meester Arend van Woude. Bij deze voegden zich later ook nog Anthonie Michielsz van Eversdijck en Jacob Pot. Deze overdracht werd door graaf Karel bij acte van 30 april 1460 goedgekeurd. Ruim drie maanden later, in een acte van 14 augustus 1460, droegen laatstgenoemde heren op hun beurt een gedeelte der slikken en de opdracht tot bedijking weer aan anderen, aannemers, over. In deze acte is voor het eerst sprake van Charlois én van een kerk voor Charlois. De grondheren die uitgifte deden stelden aan de aannemers namelijk o.a. de voorwaarde

" dat die voorss[egde] annemers geven sullen ter eeren Goidts van elcke hondert gemeten lants een gemeten lants, te weten die eene helft totter kercke behouff ende die andere helft totter papelijker provende, diewelcke vrij wesen sullen tot eeuwigen dage van alle costen ende lasten, hoe-danich die wesen mogen, behoudelick thiende daeraff te geven. Item sullen die voorss[egde] annemers ter eeren Goodts ende sijre gebenedider Moeder ende ter waerdicheyt des heylichs martelaer Sinte Clement een kercke mit hunnen toebehoren funderen ende maecken bij rade van ons tot alre redelicheyt, van welcker kerkcke die ghifte toebehoren sal tot eeuwigen dage mijnen genadigen heeren, den Grave van Charlois, als heere van Put; behoudelick wat persone men die voorss[egde] kercke geeft, dat hij priester wesen sal ende wonachtich wesen sonder argelist binnen den voorss[egde] lande, 't welck van nu voortan sal Charolois ende nyet meer Riederwaert,ende die kercke, die men daer, off God wille, stichten sal, zal heten Sint Clemenskercke."

Het besluit om het nieuw te stichten Charlois ook een kerk te laten hebben, was zeker niet genomen om het ontwikkelingsplan van de polder een officieel tintje te geven, zoals Berkelaar suggereert. Voor de ontwikkeling van een serieuze woonplaats was het bezit van een kerk een "sine qua non". Bovendien was Karel de Stoute behalve een echte en onbesuisde Bourgondiër ook een intens vroom man, die God en de kerk hartstochtelijk wilde dienen. De grondheren wisten dus ook dat men de landheer met de stichting van een kerk een groot plezier deed. Daarbij komt dat deze voorwaarden bij de uitgifte niet zonder overleg met Karel zelf tot stand zullen zijn gekomen. Daarvoor was Karel

een te absolutistisch vorst, terwijl Anthonie Michielsz van Eversdijck, die de acte opstelde, een gewaardeerd adviseur en vriend van Karel de Stoute was en dat ook zeker wilde blijven.

In de zogenaamde 'stichtingsacte' van Charlois van 14 april 1462¹⁰, uitgegeven toen er ongeveer 1500 gemeten waren bedijkt, bevestigde Karel van Bourgondië de bepalingen van de grondheren met betrekking tot de benaming van het nieuw gewonnen gebied en van de kerk. Men zal er, zo stelde hij vast, "stichten en maeken ... in der eeren ende waerdiccheyt ons Heeren Goedts almachtich ende van den heyligen martelaer Sinte Clement ende om die vermeerderinge van Goidts dienste eene redelicke en de tamelicke kercke, die genaempt sal wesen Sinte Clemenskercke..." Voorts amortiseerde hij dat kerk- en pastoorland gezamenlijk ongeveer 15 gemeten groot zouden zijn en hij bevrijdde dit "tot eeuwigen dage" van alle diensten, lasten, beden, heervaarten en ongelden. Voorts bepaalde hij dat tot deze kerk de bewoners van alle nog in te dijken landen van de Riederwaard zouden behoren. Teneinde de kerkgoederen en de probende van de geestelijkheid te verbeteren, breidde hij bovendien het parochiegebied uit met de polders Dirck Smitszoon en Meester Aerntsland; ook dit zou Charlois gaan heten. Het kerk- en pastoorland werd later het 'Papeland' genoemd. Het recht tot het aanstellen van een pastoor (het zogenaamde 'collatierecht') te Charlois bleef voorbehouden aan de graaf.

De Sint Clemenskerk

De kerk diende dus gewijd te worden aan Clemens, een van de zogenaamde 'apostolische vaders', wiens sterfdag, oftewel 'geboortedag', door het Romeinse Martelaarsboek op 23 november gesteld wordt. Dat de keuze op deze heilige viel, was niet zo vreemd, want talrijke kerkgebouwen in op het water gewonnen of drooggevalen gebieden zijn naar deze heilige genoemd. De reden daarvan ligt in de omstandigheden rond de martelaarsdood van deze heilige. Clemens was de derde opvolger van Petrus als bisschop van Rome. Tijdens een van de vele vervolgingen van christenen werd hij omstreeks het jaar 100 n.C. onder keizer Trajanus verbannen naar het schiereiland Chersonesus bij de Dardanellen. Op 23 november werd hij met een anker om z'n hals in zee geworpen, zodat hij verdronk en martelaar werd. De legende verhaalt dat een menigte mensen vanaf de kust getuige was van dit gebeuren, onder hen ook zijn leerlingen Cornelius en Phebus. Nadat alles achter de rug was gingen deze beiden in gebed, waarop het water van de zee drie mijlen terugweek. Een groot gebied viel daardoor droog. Toen zij over dat drooggevalen land naar de plek gingen waar Clemens verdronken was, vonden zij er een op een tempel lijkende woning, met daarin een sarcofaag met Clemens' lichaam en daarnaast het anker. Zo kreeg het op de zee gewonnen Charlois zijn Clemenskerk en de op de 'Oude Kerk' uitkomende Clemensstraat herinnert nog steeds aan de oorspronkelijke naam van deze kerk.

Wanneer werd de Clemenskerk gebouwd?

De Sint Clemenskerk moet tussen 1461 en 1467 gebouwd zijn. Maar volgens een verhaal dat tijden lang de ronde is blijven doen zou de kerkstichting en -wijding pas in 1512 plaatsgevonden hebben. De hardnekkigheid van dit verhaal is zeker te danken aan het feit dat het zo'n smeulige geschiedenis is. Met de aantekening dat het pas 200 jaar na dato en dan ook nog uit de volksmond werd opgetekend volgt hier het verhaal zoals het door Spaan in zijn Beschrijving der Stad Rotterdam geboekstaafd werd.

"In 't gemelde jaar 1512 geschiede tusschen Rotterdam en Charlois een beklaglijk ongeval, dat waardig is geannoteert. Het begon in 't gemelde jaar [NB:1511] den elfden November, zeer sterk te

vriezen, en duurde die vorst tot in 't laatst van Februarij. Het ijs lag er zoo sterk in gebakken, dat men met wagens en paarden van alle kanten daar over konde rijden. Zeker hoefsmid stelde te Rotterdam voor het Oude Hooft zijn travailje of smis op het ijs, en besloeg er de paarden. Ondertusschen ontstond er een harde noordweste wind in het laatst van Februarij, en deze koelde vrij sterk door. De Heeren van de Wet, voor ongeval beducht, lieten met klokslag van het stadhuis weten, dat yder zig van de Maas zoude pakken, alzoo er waarschijnlijk hooge vloed en scheuringe van het ijs op zoude volgen. Maar de Papen en Monniken dit gebod niet vreezende, gingen in processie over 't ijs naar Charlois, om aldaar de kerk in te wijden. Maar zoo als deze Messieurs midden op de Maze met een sleep van om en bij 5000 menschen gekomen waren, berste en scheurde het ijs en zonk door de zwaarte onder hare lichamen weg, zoo dat al de geschoren koppen, met al de heele kraam, daar moest blijven. Zelfs de paardensmit voor 't Hooft konde zijn leven niet bergen. Daar verdronken tusschen de 4 en 5000 menschen."

De "Oudere Kerk" van Charlois, 1660 - 1868

De periode van 1660 tot 1773

Het jaar 1660 werd een gedenkwaardig jaar in de geschiedenis van het kerkgebouw van Charlois. In de aanloop ernaar werden in 1656 enkele gekleurde ramen in de kerk aangebracht. Ook het reguliere onderhoud ging in dit en de volgende jaren gewoon door. De kerk moest geveegd en gewit worden. De preekstoel werd geboend. Olie, kalk, steen, zand en riet (200 schoven) werden voor de kerk aangevoerd. De glazenmaker, leidekker en de smid werden voor hun werk betaald, evenals zij die het schoonmaken en uitdiepen van de kerkgracht voor hun rekening hadden genomen. Ook werden nog de bomen op het kerkhof rechtgezet. Onder bijzondere activiteiten kan het volgende worden gemeld. Er werd iemand betaald om tijdens de preek de honden uit de kerk te weren. Een ander moest ontboden worden om de "kercksloot" open te maken, waarop er een nieuwe sleutel werd aangeschaft. Twee mannen ontvingen betaling van de kerkmeesters omdat ze "de clock terecht hebben helpen doen alsoo de selve was over gehaelt". Daartoe moest er ook een nieuw klokkentouw komen terwijl ook "den Riem aan de klepel van de Kleine Klok" vernieuwd moest worden. Men liet de klokken daarop tegelijk met het uurwerk smeren. Er werd een nieuwe lantaarn voor de kerk aangeschaft en voor in de kerk werd een tafel gemaakt. Tenslotte liet men het reglement van de begraafplaats drukken.

De kerktoren

In 1659 besloot het burgerlijk bestuur tot de bouw van een nieuwe toren aan de kerk, in plaats van de "hoge toren" waaraan zeventig jaren eerder al de nodige bouwactiviteiten plaatsgevonden hadden. In 1660 werd met dit werk begonnen. In de notulen van de kerkenraad van dit en volgende jaren zijn weliswaar geen aantekeningen te vinden over de bouw van een nieuwe toren⁵⁶, maar uit de eerste steen die nog heden aan de toren te zien is, mogen we met zekerheid opmaken dat de bouw hiervan in 1660 begonnen is. De steen heeft immers als opschrift:

" Doe men 1660 heeft geschreven en geseyt, Heeft François van Diest den eersten steen geleyt."

Evenmin als in de kerkenraadsnotulen is in de rekeningen van de kerkmeesters enige aanwijzing te vinden van de bouw van een nieuwe toren. Weliswaar is er sprake van geleverd ijzerwerk en het aanbrengen van nieuw en het stellen van het oude ijzerwerk, maar van het administreren van het "nieuwe werk" wordt afgezien. Een aantekening in margine van later datum vermeldt daarbij: "Dit nieuwe werk was de toren enz. waarvan de rekening in de kerkekist niet meer bestaat." Het is de

vraag of die ooit daarin aanwezig was, aangezien de financiering waarschijnlijk, minstens voor een deel, door de burgerlijke gemeente is gebeurd. Niet voor niets zijn boven de eerste steen de wapens aangebracht van de schepenen, schout en secretaris die in 1659 het besluit tot de bouw namen: schout Edmond van Diest, de schepenen Leendert Ariens Pors, Leendert Gijsbertsz. Schilperoort, Dirk Crijnen Huyser, Eeuwout Aertsz. Verschoor, Pieter Ariensz. Coninck, Cornelis Woutersz. Verduyn en Staes Dircxz. van Jaersvelt en tenslotte de secretaris Dirck Cornelisz van der Spuij.

De periode van 1774 tot 1867

Het jaar 1787 werd voor de Charloisse gemeente een gedenkwaardig jaar. De kerk werd opgeluisterd met een orgel! Hoewel kerken in de grote steden hun orgels behielden, werden deze instrumenten sinds de reformatie tijdens de eredienst niet meer gebruikt. Als er al gespeeld moest worden dan alleen bij het weggaan uit de kerk. Argumenten om het orgel niet tijdens de kerkdienst te laten klinken, waren dat “het orgelspel teveel zou afleiden van het gehoorde woord en tegelijk teveel aanleiding zou geven tot muzikale prestaties die weinig met de dienst aan God te maken hadden.” Dat duurde tot aan de dertiger jaren van de 17de eeuw, toen er in Nederland een nogal heftige orgelstrijd uitbrak. Een van de tegenstanders van orgelspel tijdens de kerkdienst schreef zelfs over “het gerammel van de orgelpijpen” dat hij vergeleek met “het aanbidden van stomme, gegoten afgodsbeelden”. Het bleek een achterhoedegevecht. Enkele jaren later ging men overstag. In enkele steden gelastten de magistraten dat minimaal de beginpsalm met orgelbegeleiding gezongen moest worden. Andere steden volgden. Al spoedig werden er talrijke nieuwe orgels gebouwd, dat wil zeggen in de steden. In de dorpen gebeurde het pas in de loop van de 18de en 19de eeuw.

Voor Charlois was het in 1787 zover. Op de drempel van een tijd van opkomende ‘vrijheid, gelijkheid en broederschap’ had Charlois een ambachtsheer die de tijd rijp vond dat aan de kerk van Charlois met haar 500 inwoners die allen hervormd waren een orgel geschonken moest worden. De gemeentezang werd tot aan die tijd ‘begeleid’ door de voorzanger, d.w.z. de schoolmeester, die ook speciaal daarin examen moest doen. Het is goed mogelijk dat juist de schoolmeester uit die tijd als voorzanger niet altijd even punctueel was en dat de kerkenraad van Charlois zich daarom halverwege het jaar 1783 tot de burgerlijke overheid gewend had. Op een besluit van de kerkenraad, genomen in de eerste vergadering van ds. Spijkers, kreeg de kerkenraad namelijk van schout en schepenen toestemming, dat voortaan “het laatste klokkengeluid op Zondag en andere godsdienstdaagen een quartier voor het uur waarop de godsdienst een aanvang neemt, zoude moogen beginnen en alsdan ook met derselver toestemming den schoolmeester te gelasten, terstond na het ophouden van het geluid met het voorlezen uit Gots woord en precies met klokslag van negen, twee of vijf uur met het psalmgezing een aanvang te maken.”

Reeds een jaar daarna stond er een prachtig orgel in de Charloisse kerk. Het heeft echter de eerste drie jaar gezwegen. Niet omdat er over het orgelgebruik moeilijkheden waren ontstaan. De oorzaak lag anders. Wat was er aan de hand? In 1782/1783 besloot Dirk de Man, de ambachtsheer van Charlois, ter nagedachtenis aan zijn vrouw Wilhelmina den Hertig de kerk van Charlois een orgel te schenken. Op 25 november 1783 werd de bouw van dit orgel opgedragen aan Hendrik Hermanus Hess, orgelbouwer te Gouda. Op 23 juni 1784 werd het orgel door de Haarlemse Bavo-organist J. Radeker in de werkplaats van Hess te Gouda gekeurd en augustus 1784 werd het Hess-orgel in de kerk van Charlois geplaatst. Doordat de schenker echter kort nadat het orgel in de kerk was geplaatst overleed, duurde het drie jaar eer het orgel officieel in gebruik genomen werd. Dat gebeurde uiteindelijk op 26 september 1787.

Bij deze gelegenheid preekte de Charloisse predikant Dirk Munting over Colossenzen. 3: 16: "Het woord van Christus wone rijkelijk in u in alle wijsheid; leert en vermaant elkander met psalmen en lofzangen en geestelijke liederen, zingende de Here met aan-genaamheid in uw hart." Na afloop van de dienst speelde de organist van de Doopsgezinde Kerk te Rotterdam, J. Ulrich, enige stichtelijke liederen en muziekstukken.

In de Boekzaal van oktober 1787 wordt het orgel, dat twee klavieren en een aangehangen pedaal en in totaal 1434 pijpen had, als volgt beschreven:

" Bij dit orgel zijn 3 Blaasbalgen, 8 voet lang en ruim 4 voet breed, de Handklavieren loopen van groot C tot 3 gestreken F, de platte toetsen zijn wit Yvoor en de verheeven toetsen zwart Ebbenhout; voorts is het behalven een aangehangen Pedaal nog voorzien van een halve koppeling, welk zo is geplaatst, dat men al spelende dezelve kan verzetten. Dit Orgel heeft nog die eigenschap, dat men zonder een Clavier te veranderen Forte en Piano kan speelen. Dit deftig orgel geeft een luisterrijke vertooning, wijl er niets aan is gespaard, hetwelk tot nut of sieraad van 't zelve kan verstreken: De Praestant, welke in 't gezicht staat, is van zuiver gepolijst Engelsch Tin; de Kast is door een kundige hand in den aert van bruin Mahoniehout geschilderd, en pronkt op den middensten toorn met het Wapen van den milden Schenker van dit treflijk Orgelgebouw, terwijl de twee hoektoorns elk met een Antieque Faas vercierd zijn; bezijden de kast is hetzelfde voorzien van allerhande Blaas- en Strijk Instrumenten, die de natuur in fatzoen en couleur zeer schoon gelijk zijn. Op de Lambrizeering om 't oxaal staat een deftig lofwerk, 't welk wit geschilderd is, waar teffens een gouden Feston is doorgevoegt."

Het einde van de "Oudere Kerk" van Charlois

In deze periode was de bevolking van Charlois en ook de gereformeerde/hervormde gemeente van Charlois sterk in aantal toegenomen, zoals uit de volgende cijfers blijkt.

- In 1792 telde Charlois 500 inwoners, waarvan 500 hervormd
- In 1817 telde Charlois 1893 en Katendrecht 364 zielen.
- In 1835 telde Charlois 2381 en Katendrecht 447 zielen; in totaal telde de kerkelijke gemeente 825 lidmaten.
- In 1840 telde Charlois 2725 en Katendrecht 564 zielen.
- In 1848 telde Charlois (inclusief Katendrecht) 4000 inwoners, van wie er 3900 hervormd waren.
- In dit jaar stonden er in Charlois 378 huizen, bewoond door 512 gezinnen. Behalve 40 rooms-katholieken en 10 Israëlieten waren allen hervormd.
- Katendrecht telde in dat jaar 62 huizen, 130 gezinnen, 591 inwoners (met uitzondering van 20 rooms-katholieken allen hervormd).
- In 1859 waren die aantallen respectievelijk 4700 en 4450.

De forse toename van het aantal gemeenteleden was een van de oorzaken dat halverwege de 19de eeuw aan een flinke uitbreiding van de kerk moest worden gedacht. Maar hoe moest men dat aanpakken waar de kerk van Charlois 50 jaar eerder aan de beschouwer nog zodanige loftuitingen ontlokte? Het resultaat van het denkwerk was tenslotte dat de kerk zou worden afgebroken!

Dr. E. Wiersum, de stadarchivaris van Rotterdam, uitte aan het begin van de 20ste eeuw zijn verbijstering daarover. Na de loftuitingen op de pracht van de kerk van Charlois in 1793 is het wel

zeer merkwaardig, zo schrijft hij, dat ruim een halve eeuw later – en als men de berichtgeving van die tijd mag geloven eigenlijk al veel eerder - al dit moois zo weinig waardevol werd gevonden dat men meende dat de kerk geheel en al afgebroken moest worden. Inderdaad, zo erkende Wiersum, werd de kerk te klein voor het zich uitbreidende dorp, maar het was toch wel een revolutie dat men onder het mom van ‘vergroting’ de verbouwing zo uitvoerde dat er van het oude weinig of niets behouden bleef. Dat kan toch niet alleen gelegen hebben aan het feit dat het oude kerkgebouw, zoals B. en W. van Charlois op 7 maart 1865 aan de Commissaris van de koningin verklaarden, in een zeer slechte toestand verkeerde. Roseval meent dat het waarschijnlijk is dat er in 1867 van al dat fraais ook niet veel meer over was. Hij wijst erop dat de revolutiewind overal de wapenborden, regerings-banken en wat dies meer zij tot “slachtoffers” had gemaakt en

“Charlois was toen ook al te zeer bij het gebeuren van de tijd betrokken geweest om van dat alles gevrijwaard te zijn gebleven.”

De “Oude Kerk” van Charlois, 1868 - heden

De periode van 1868 tot 1961

Financiering van een “vergroting van de kerk” van Charlois

Eind 1864, begin 1865 vroegen kerkvoogden en notabelen van de Hervormde Gemeente te Charlois en Katendrecht bij de provincie subsidie aan tot “vergroting [sic!] van de kerk”. De hoofdingenieur van het 10de district van de Waterstaat, daartoe door de provincie geraadpleegd, had aanvankelijk enkele bezwaren tegen het bestek, maar nadat de nodige correcties waren aangebracht keurde de Commissaris van de koningin op 23 maart 1865 het bestek goed en legde het subsidieverzoek, met een schets van de oude kerk, bestek, een tekening en begroting en vergezeld van adviezen van B. en W. van Charlois en het Provinciaal College van Toezicht van de Hervormde Kerk, aan de leden van de Staten ter behandeling voor.

B. en W. van Charlois adviseerden positief en vroegen de Commissaris “om dezen reeds zoo lang gewenschten kerkbouw en de aanvraag om subsidie wel te willen ondersteunen en bevorderen, daar wij ten volle overtuigd zijn dat daartoe met het oog op den slechten toestand, waarin het oude kerkgebouw verkeert, dringende noodzakelijkheid bestaat en de krachten der ingezetenen, zonder ruime bijdrage van wege de provincie, het rijk en de synode, dit gewichtig werk niet zouden kunnen tot stand brengen.”

In hun adres aan de provincie schreven kerkvoogden en notabelen dat het kerkgebouw bouwvallig was en te klein voor de huidige gemeente. Het aantal zitplaatsen bedroeg slechts 600, terwijl het zielental van de kerkelijke gemeente van Charlois 4917 bedroeg, waaronder 1026 lidmaten. Ds. Bronsveld wist in dit verband te melden dat bij zijn preekbeurten de kerk zowel ‘s morgen als ‘s middags vol was, waarbij sprake was van ca. 1000 kerkgangers.

Er waren dus reeds eerder pogingen ondernomen tot verbouwing en vergroting van de kerk, maar die waren gestrand op gebrek aan de nodige financiële ondersteuning waar men in 1860 uit eigen middelen bovendien een tweede pastorie had gesticht.

Het financiële plan dat nu voor de verbouwing van de kerk werd ingediend vermeldde dat genoemde hoofdingenieur van de Waterstaat de kosten van de bouw raamde op f 46.492,87.

De kerkvoogden en notabelen van Charlois schreven dat zij f 20.305,- uit de gemeente wilden ontvangen d.m.v. lening en vrijwillige bijdragen. Men tekende erbij aan dat de gemeente nauwelijks over fondsen beschikte, op een inschrijving na in het Grootboek ad f 1900,- à 21/2 % (hetgeen een rente opleverde van f 45,-), en enige geringe jaarlijkse chijnsen.

Het verzoek van kerkvoogden en notabelen van Charlois en Katendrecht aan de Provinciale Staten was dat men 1/3 van het tekort als subsidie zou mogen ontvangen.

Het Provinciaal College van toezicht van de kerk ondersteunde dit verzoek en gaf voorts nog de details dat de kerkelijke gemeente 36 roeden, 10 el land bezat met een opbrengst van f 3,-, voorts tienden enz. ten bedrage van f 121,181/2. Als financieel totaalplaatje van de kerkelijke gemeente deelde het Provinciaal College van toezicht mee dat de inkomsten van de kerkelijke gemeente in Charlois en Katendrecht in 1865 f 378,03 (batig saldo van 1864) + f 3934,181/2 bedroegen, welk laatste bedrag, behalve uit bovenstaande inkomsten, gegenereerd werd door verhuur van zitplaatsen in de kerk, inkomsten van begrafenissen, klokkenluiden bij overlijden, collecten voor de kerk en een hoofdelijke omslag van f 1200,-, verdeeld in 24 klassen, waarvan de hoogste f 36,- was en de laagste 50 cents per hoofd.

De voor 1865 geraamde uitgaven bedroegen f 4311, hetgeen tot een batig saldo zou leiden van f 1,211/2. Daarbij werd aangetekend, dat de gemeente forse schulden had, - f 1300 ad 41/2 %, f 3000,- ad 41/2 % en f 3000,- ad 5% - , waarvoor in 1865 voor f 336 aan rente en voor f 900,- aan aflossing moest worden betaald. Deze schulden waren veroorzaakt door de stichting van de tweede pastorie in 1860.

Het Provinciale College van toezicht van de Hervormde Kerk achtte de door de kerkelijke gemeente zelf aangeboden bijdrage zeer belangrijk en billijk. Men bevestigde ook van deze kant dat het kerkgebouw in slechte toestand en veel te klein was, zodat het wenselijk was een nieuwe kerk te bouwen.

Inwijding van de nieuwe Oude Kerk

De inwijding van de nieuwe Oude Kerk vond plaats op 19 april 1868. Elke zitplaats in het kerkgebouw was bezet.

Dr. Bronsveld refereerde in zijn inwijdingsrede niet alleen aan de “frischheid der nieuwheid, aan de bekoring van het ongewone, maar aan het opwekkend licht, dat hier ons omstraalt, aan de statige en toch bevallige lijnen, aan de doelmatige inrichting, aan de gewenschte ruimte...”

De heer Verheul had in 1933 echter een geheel andere opvatting over de nieuwe Oude Kerk. Hij schreef toen dat het “interessante, schilderachtige oude kerkgebouw...” vervangen werd door het “saai, karakterloze bouwwerk, dat er nu nog staat.”

Bronsveld vermeldde voorts nog dat de nieuwe kerk een langwerpige vierkant gebouw was geworden, “opgetrokken in gothische stijl. Het gewelf rust op acht voortreffelijke gegoten ijzeren kolommen, en de ramen, eveneens van gegoten ijzer, zijn sierlijk bewerkt. De predikstoel aan de zuidzijde in het midden verrijzend, is van onberispelijke bewerking. De kerk bevat 1225 zitplaatsen. De eerste steen is gelegd op 7 mei 1867, door de kerkvoogd Jan de Groot.”

De verkondiging in de inwijdingsdienst ging uit van Haggai 2: 10b "In deze plaats zal ik vrede geven, zegt de Heer der heirscharen." Dr. Bronsveld besloot zijn inwijdingsrede met de woorden: "En wanneer ooit – vroeg of laat – de laatste zondag aanbreekt, waarop de gemeente aan deze plaats, rondom de kansel zich verenigen zal – zij de leraar, die dan spreken zal, gerechtigd en gedrongen om te verzekeren: aan deze plaats gaf de Heer aan honderden zijn vrede!"

In de avonddienst op dezelfde dag sprak ds. Grimberg over Exodus 25: 8 "En zij zullen Mij een heiligdom maken, dat Ik in het midden van hen wone."

De notulen van de kerkenraad uit 1868 vertellen ons nog dat er in de vernieuwde kerk 690 zitplaatsen voor mannen en 545 voor vrouwen waren. Binnen de tuin (het doophek) was rechts van de preekstoel plaats voor 10 ouderlingen. In de bank daarachter konden 10 kerkvoogden plaatsnemen; later zijn dezen verhuisd naar een "fraaiere bank". Links van de preekstoel was een bank voor 10 diakenen en daarachter een bank voor "tijdelijk alhier verblijvende personen". Binnen het hekje waren nog 22 "vrouwenzitplaatsen".

De "kerkegracht"

Zoals gezegd werd de hof rond de kerk, die in deze periode geen kerkhof meer was, om-geven door een gracht, ook wel 'het Singeltje' genoemd. W. Blok geeft een poëtische beschrijving over zowel de bekoorlijkheid als de gevaren van deze door iepen overschaduwde gracht, die op feestdagen 's avonds verlicht werd, maar die ook slachtoffers eiste onder spelende kinderen en onder koetsiers van rijtuigen die de bocht naar de Kerksingel te ruim namen. Bovendien verspreidde het water van de gracht 's zomers een minder frisse geur.

Op 25 maart 1879 ontvingen de kerkvoogden en notabelen het verzoek van de burgerlijke gemeente om over te mogen gaan tot het dempen van de 'kerkegracht'. Op 12 mei daar-opvolgend vergaderden zij over dit verzoek. Het werd geen gemakkelijke besluitvorming.

Tenslotte besloot men met 9 stemmen voor en 8 tegen te antwoorden dat men erin toestemde onder de volgende voorwaarden:

- 1) het dempen moest geheel door de burgerlijke gemeente bekostigd worden;
- 2) na demping zou de helft van de aan de openbare weg gelegen grond aan de burgerlijke gemeente toebehoren, maar nimmer bebouwd mogen worden, terwijl de andere helft te vrijer beschikking aan de kerkelijke gemeente zou komen;
- 3) de toegangen die er waren en die in de toekomst nodig zouden zijn, zouden aan alle zijden voor het kerkbestuur gereserveerd zijn;
- 4) de burgerlijke gemeente moest zorg dragen voor de uitlozing ten behoeve van het kerkterrein en het kerkgebouw;
- 5) over het midden van de te dempen gracht moest als afscheiding door en voor rekening van de burgerlijke gemeente een ijzeren hek worden geplaatst van 11/2 meter hoog op stenen voet (wegens de hoge kosten besloot men tenslotte genoeg te nemen met eikenhouten voetstukken);
- 6) deze vergunning zou vervallen zijn als de demping c.q. afscheiding niet binnen twee jaren tot stand werd gebracht;
- 7) alle kosten van de operatie dienden ten laste van de burgerlijke gemeente te komen.

Tenslotte werd onder burgemeester Van Blommestein het doodvonnis over de gracht uitgesproken en werd zij in 1880 op democratische wijze gedempt. Aan de bevolking werd namelijk meegedeeld dat ieder mocht meehelpen de vertrouwde, soms onmisbaar geachte, en geliefde gracht te dempen. Wie maar vuilnis had, - oude matrassen, koolas, allerlei afval, oud keukengerei enz. - , mocht dat met een emmer of per kruiwagen in de gracht deponeren. Men deed er bijna een jaar over..., maar het kostte de gemeente niets en de bevolking ging tenslotte steeds harder naar het einde van deze oude en vertrouwde gracht verlangen...

De periode 1961 tot heden

De restauratie van de Oude Kerk van 1961

Enkele jaren geleden werden mij door een zoon van een commissielid de notulenboeken van de "Restauratie-Commissie Oude Kerk" ter hand gesteld. De notulen omvatten een periode van 1956 tot 1962.

Het zou mogelijk geweest zijn om op deze plaats op grond van deze notulen de overleggingen en uiteindelijke besluitvorming m.b.t. deze restauratie in een korte samenvatting schematisch weer te geven. Na ampele overweging leek het mij voor de geïnteresseerde lezer echter veel spannender om dit stukje recente bouwgeschiedenis van de Oude Kerk aan de hand van deze notulen veel uitgebreider weer te geven.

Eenzijds omdat de voorgeschiedenis van deze restauratie nog nooit beschreven is, anderzijds omdat de complexiteit van de overwegingen en het gejojo met plannen, die tenslotte tot de restauratie van 1961 leidden, zowel leerzaam als vermakelijk zijn.

De voorbereiding...

In de avond van dinsdag 3 juli 1956 kwam in de consistoriekamer van de Oude Kerk voor het eerst de Restauratie-Commissie "Oude Kerk" bijeen. De commissie bestond uit de predikanten Schroten (Oude Kerk-wijk) en Holst (Slotboom-wijk), de ouderlingen-kerkvoogd Berghout, Van der Sluijs en Van der Linden en de ouderlingen Spanjersberg en Vlasblom.

De vergadering werd, evenals alle volgende, met gebed begonnen en besloten.

Het ging om een verkennende bespreking. Er werd gesproken over een eventueel nodige bouwvergunning, over advisering door de Bouw- en restauratiecommissie van de landelijke kerk en over de toestand van de kapconstructie van de kerk, die vanwege de uit het lood staande draagkolommen zorgen baarde. Ook kwamen de plaats van preekstoel, avondmaalstafel en orgel, een wijziging in de opstelling van banken en stoelen en de gewenste wijze van verwarming ter sprake. Ter oriëntering werd een door een ouderling-kerkvoogd vervaardigde plattegrond bekeken en bediscussieerd. Als huiswerk voor de volgende vergadering werd afgesproken dat enkelen zich in verbinding zouden stellen met de Bouw- en restauratiecommissie en dat zou worden onderzocht in hoeverre de toren onder monumentenzorg viel.

(4 september 1956:)

Het was duidelijk geworden dat de Bouw- en restauratiecommissie veel vrijheid toeliet in het uitvoeren van werk, evenals in de keuze van een architect. Deze commissie liet weten dat een afvaardiging op 18 september de kerk zou komen bezichtigen. Men besloot de commissie bij die gelegenheid

gegevens te vragen hoe men van Monumentenzorg sub-sidie kon krijgen voor restauratie van de toren. Bij de secretaris van de kerkvoogdij en zonodig bij het gemeentearchief zullen de originele bouwtekeningen van de kerk worden opgevraagd. Niemand wist waar die waren.

Restauratie van de Oude Kerk van 8 mei tot 22 december 1961

Op 4 mei 1961:

Opende ds. Holst de vergadering met de woorden:

“ Dit is een historische vergadering en met vreugde kan ik U meedelen dat de restauratie spoedig aanvangt.

Het Provinciale College van Toezicht benevens het Coll. v. Kerkvoogden hebben hun toestemming verleend.’ Voorts wordt mededeling gedaan dat B en W waarschijnlijk op voorstel van Gem.werken 30.000 gld beschikbaar zullen stellen voor herstel van de toren.”

De heer Hupkes deelde mee dat het orgelbalkon zou worden gesteund door een beton-constructie. Het liturgisch centrum werd 30 cm. hoger, de vloer zou worden uitgediept en naar achteren oplopen. Hupkes stelde vervolgens de vergadering voor de vraag wat er moest gebeuren met 1e de kansel, 2e de geschonken glas in lood ramen, 3e de naamborden van predikanten, 4e de schilden op het achterbalkon en 5e de lichtkronen. Voor de oude kansel wilde de vergadering een koper zoeken. Echter, “dhr. de Koning is van mening, dat na demontage van de kansel er niet veel goeds van zal overblijven.”

Men besloot dat ds. Schroten contact zou opnemen met de familie van de schenkers van de ramen. De architect meende dat één raam nog goed was, terwijl de anderen moesten worden vernieuwd. Zijn advies was dat één zelfde soort raam in de gehele kerk het aanzien ten goede zou komen. Daarover zou het advies van een deskundige ingewonnen worden.

“ Algemeen is men van mening, dat de naamborden van de predikanten kunnen verdwijnen, als mede dat de lichtkronen door een ander soort verlichting moeten worden vervangen.

Voor de schilden op het achterbalcon zal t.z.t. een plaats worden gezocht. Meerdere leden wijzen op de wenselijkheid een geluidsinstallatie te doen aanbrengen. Ook dit zal t.z.t. worden bezien.”

De wijkkerkvoogdijen van Oude Kerk en Slotboom zouden een brief schrijven aan degenen die een vaste zitplaats in de kerk hebben gekocht om hun rechten daarop te laten vervallen.

Grondige restauratie van het historische Hess-orgel

In 1982 werd het dak van de kerk vernieuwd.

De grootste onderneming in deze tijd was echter de ‘historische’ restauratie van het monumentale Hess-orgel, van november 1982 tot mei 1983. Deze restauratie was nodig, omdat het orgel inmiddels in zeer slechte staat verkeerde en als uniek instrument verloren dreigde te gaan.

Door de vele veranderingen die in de loop van bijna 200 jaar waren aangebracht, was een volledige restauratie naar de oorspronkelijke staat van 1784 niet meer mogelijk. In grote lijnen werd gekozen voor handhaving van de bestaande en historisch gegroeide situatie, waarbij op de hoofdwerkklade

van Hess de dispositie van Hess en op de lade van het bovenwerk uit 1868 voornamelijk de daarbij behorende dispositie werd hersteld.

Opmerkelijk is de herstelling van de originele samenstelling van de mixtuur in de discant beginnend op 102/3 voet. De aanwezigheid van dit lage koor kon worden afgeleid uit de nog gedeeltelijk aanwezige roostergaten en uit enkele pijpen van dit koor, die in andere registers waren 'ondergedoken'.

Deze thans voor Nederland volstrekt unieke mixtuursamenstelling schijnt aan het eind van de 18de eeuw ook in Frankrijk een enkele keer te zijn voorgekomen. Hess paste deze samenstelling ook toe in het orgel van Kloetinge (1787).

Ook vermeldenswaard is dat het orgel werd teruggebracht in de 18de eeuwse kamerton, d.w.z. een halve toon beneden de huidige standaardhoogte. Hiertoe moest bijna al het nog aanwezige pijpwerk van Hess worden verlengd. Het pijpwerk uit 1868 op het bovenwerk dat origineel reeds op de verhoogde toonhoogte stond, werd een halve toon verschoven om daarmee de lagere toonhoogte te bereiken. Voor het vervaardigen van de ontbrekende Hess-registers stonden de overeenkomstige, originele registers uit het Hess-orgel te Oudshoorn (1782) model.

De restauratie van 1982/83 werd uitgevoerd door de firma Gebr. Van Vulpen o.l.v. de heer H. Bouwman en onder auspiciën van de orgelcommissie van de Nederlandse Hervormde Kerk, waarvoor de organist Klaas Bolt uit Haarlem als adviseur optrad. De heer O.B. Wiersma was als rijksadviseur voor orgels bij deze restauratie betrokken.

Enkele andere ingrepen waren:

- De elektro-pneumatische pedaallade met mechanische tractuur en voorzien van drie stemmen werd vervangen en geplaatst in een nieuwe kas achter de hoofdkas van het orgel.
- De bestaande magazijnbalg uit 1868 bleef gehandhaafd en werd geheel hersteld. De later aangebrachte schokbrekers werden verwijderd.
- Er werd een nieuw windkanaal naar het bovenwerk aangelegd, zoveel mogelijk overeenkomstig de originele situatie.
- De aanwezige klaviatuur en traktuur bleven gehandhaafd, maar werden geheel gereviseerd. Daarbij kon de zware en taaie speelaard door o.a. het inkorten van wellen aanmerkelijk lichter worden gemaakt.
- De bakstukken naast de klavieren werden gewijzigd in een beter bijpassende vorm.
- De registratuur uit 1868 met de registernamen in neogotische stijl bleef gehandhaafd.
- In en na 1983 werden kapotte opschriften in ongeveer dezelfde stijl vervangen.
- Al het hang- en sluitwerk van de orgelkas werd weer goed passend gemaakt en waar nodig werden nieuwe luiken en regels aangebracht.
- De windladen van het hoofdwerk van Hess en de bovenwerklade uit 1868 werden volledig gerestaureerd.
- Onder het hoofdwerk werd een fundamentbalk aangebracht.
- Voor de grootste twaalf pijpen van de Bourdon 16 voet, die zich horizontaal onder de hoofdwerklade bevinden, werd een nieuw laadje met mechanische tractuur vervaardigd naar model van het Hess-orgel in Kloetinge.

Herinrichting Oude Kerk 2006-2007

De globale omschrijving en kostenraming van de noodzakelijke veranderingen in de Oude Kerk op grond waarvan in februari 2005 bij de Groeibriljant een aanvraag voor subsidie werd gedaan, betrof in grote lijnen het volgende: de aanschaf van 300 stoelen, het aanbrengen van vloerverwarming, nieuwe vloertegels met ondergrond, een nieuwe preekstoel, aanpassing van de geluidsinstallatie en audiovisuele middelen. Alles tezamen werd dit op dat moment begroot op ca. € 230.000,-. Het resultaat van deze aanvraag was dus dat de Groeibriljant € 115.000,- van dit bedrag voor haar rekening wilde nemen. Daarop gaven het College van Kerkrentmeesters en de Algemene Kerkenraad toestemming om de resterende € 115.000,- uit eigen middelen van de wijk aan de herinrichting te besteden.

Een van de eerste taken van de projectgroep was het nu om tot een inventarisatie en oriëntatie m.b.t. de nodige werkzaamheden te komen. Aandacht vroegen vooral de wijze van verwarming, het soort vloer en de stoelen, de mogelijkheid van een demontabel liturgisch centrum op de plaats waar vóór de verbouwing van 1961 de preekstoel stond, waarbij dan ook de twee destijds geplaatste schijnpilaren verwijderd zouden moeten worden, en een goede geluidsvoorziening. Adviezen werden ingewonnen bij deskundigen van de landelijke kerk en van diverse bedrijven.

Nadat de projectgroep nogal uiteenlopende adviezen had gekregen m.b.t. de aanleg van vloerverwarming werd opnieuw in alle mogelijke archieven in den lande een onderzoek ingesteld naar gegevens over de ondergrond, de vloer en de 'loze' pilaren, maar met hetzelfde negatieve resultaat als in de periode voorafgaande aan de verbouwing van de kerk in 1961.

Daarom werd er in februari 2006 een bouwkundig onderzoek in de kerk verricht. Daarbij bleek o.a. dat de bollingen op de loze pilaren van hout en hol waren. De binnenkern was van ca. 3 mm. staal met daarin beton. Men concludeerde dat de pilaren zonder schade konden worden verwijderd, omdat, afgezien van het feit dat zij er oorspronkelijk niet stonden, zij de kap van de kerk niet constructief opvingen. Veeleer trokken zij de kap juist naar beneden. Mondelinge informatie van een ooggetuige van de herinrichting van 1961 maakte bovendien duidelijk dat de schijncolommen op een simpele betonnen voet op het zand stonden. De kerk bleek onderheid met houten palen waarover balken waren gelegd. Daarop was het fundament gemetseld. Informatie tijdens dit onderzoek maakte ook een einde aan een populaire opvatting onder liefhebbers van de Oude Kerk, namelijk dat de kerk op koeienhuiden zou zijn gebouwd. Een deskundige maakte duidelijk dat dit een vergissing was, voortkomend uit het feit dat de kerk van 'huien' is voorzien, d.w.z. constructie- elementen in de muur van de kerk, waardoor het gewicht van de kerkmuur ondanks de ramen met gelijke gewichtsverdeling aan het fundament wordt doorgegeven.

De kapconstructie bleek technisch zeer mooi te zijn. Echter zat de later aangebrachte stalen trekstang te hoog, zodat deze juist ervoor zorgde dat de kap ging doorhangen.

Na dit onderzoek werd door de projectgroep een protocol van eisen opgesteld waaraan de herinrichting zou moeten voldoen. Dat protocol omvatte o.a. de volgende punten:

- de aanleg van vloerverwarming, vooral ook met het oog op behaaglijke warmte en zo min mogelijke temperatuurschommeling voor het orgel;
- een nieuwe vloer, licht van kleur, slijtvast, gemakkelijk schoon te houden, goed warmte-doorlatend, stroef bij nat weer;

- behoud van het huidige podium met het oog op bijv. concerten;
- stoelen in plaats van de banken, met de mogelijkheid van een opstelling in de lengteas bij symposia, concerten en andere manifestaties en een kringvormige opstelling bij de erediensten;
- een demontabel liturgisch centrum, centraal aan de zuidzijde van de kerk, op de plaats van het liturgisch centrum vóór 1961, waarvoor de in 1961 aangebrachte schijnkolommen verwijderd moesten worden;
- uitbreiding van de kroonverlichting met regelbare spots;
- een nieuwe geluidsinstallatie, geschikt voor het meervoudig gebruik van de kerkzaal;
- de oude grafzerken, nu in de vloer van de toren geplaatst, dienden een andere, betere plaats te krijgen;

Vanaf februari 2006 werden diverse aannemers benaderd voor een offerte en werd er alles aan gedaan om de nodige bouw- en monumentenvergunningen te verkrijgen.

Na veel speurwerk werd uiteindelijk in juni 2006 in de Amsterdamse Thomas-van-Aquino-kerk een voorbeeld gevonden van een demontabel liturgisch centrum zoals de projectgroep voor ogen stond.

Het was de projectgroep intussen duidelijk geworden dat de investering van de kerkelijke gemeente in de herinrichting meer dan € 200.000,- zou gaan bedragen. Een nieuwe voorlopige begroting leverde namelijk het volgende op: aannemer € 172.000; vloer € 50.000; verlichting € 12.573; stoelen € 52.000; architect € 2.100; vergunningen p.m.; onvoorzien € 10.000; aanpassing geluid € 15.000; afdekken orgel p.m.

Daarbij werd er van uitgegaan dat het nieuwe liturgisch centrum mogelijk d.m.v. een speciale actie door de leden van de gemeente bijeengebracht zou kunnen worden (€ 24.000) en dat er voor de verplaatsing van de grafzerken een aparte financiering gevonden kon worden (ca. € 8.500,-).

De aanmerkelijke verhoging van de begroting was een fikse tegenvaller, maar de wijkkerkenraad besefte dat de ingeslagen weg van de herinrichting feitelijk onomkeerbaar en dat kwaliteit in de herinrichting geboden was. Indien van een herinrichting en derhalve van exploitatie van de Oude Kerk zou worden afgezien, zouden de onderhoudskosten van de Oude Kerk binnen 5 à 10 jaar niet meer op te brengen zijn. Wel werd besloten dat alles op alles gezet moest worden om de extra € 100.000 uit sponsoring te halen. De Algemene Kerkenraad ging, nadat het college van kerkrentmeesters ermee had ingestemd, in juli met deze overschrijding van het budget akkoord. De Beheersstichting ging vervolgens aan het werk om sponsoring van de onderneming te zoeken.

Opening 26 en 28 januari 2007

De herinrichting was nog niet voltooid toen op dinsdag 2 januari 2007 de Deelgemeente Charlois haar nieuwjaarsreceptie in de Oude Kerk hield. Zo moesten alle pijpen van het monumentale orgel, die voor de periode van de verbouwing verwijderd en veilig opgeborgen waren, weer teruggeplaatst en de stoelen en het liturgisch centrum nog aangeleverd worden.

Het boek

Indien u in het bezit wilt komen van het boek "De Oude Kerk van Charlois" van dr. G.H. van de Graaf kan dit op 2 manieren:

- 1) Stuur een email naar ghvandegraaf@hetnet.nl Vermeld uw naam en adres gegevens. Na ontvangst van het boek gelieve binnen 14 dagen € 11,70 over te maken op giro rekening 68281 t.n.v. G.H. van de Graaf giftenrekening , Boergoensevliet 146, 3082KX Rotterdam.
- 2) U kunt het boekje zelf ook afhalen in de Open Kerk op dinsdag middag tussen 14.00 en 16.00 u in de Oude kerk. In dat geval kost het boek € 9,50.